

Araştırma Makalesi

Türkiye Ekonomisinde Ücret ve Maaşlar: 1970–2021

Ahmet YILMAZ¹

ORCID: 0000-0001-6790-255X

Togan KARATAŞ²

ORCID: 0000-0002-2436-8120

DOI: 10.54752/ct.1241217

Öz: Bir ekonomide ücretler ile maaşların tarihsel gelişimi, ilgili ekonominin makro iktisadi performansının değerlendirilmesinde en önemli olgulardan biridir. Uzun dönemde istihdamı artırarak, reel ücret ve maaşları sürdürülebilir olarak yükseltmeyen bir ekonominin başarılı olduğu söylenemez. Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde reel ücret ve maaşların 1970’den 2021’e gelişimi çeşitli göstergeler aracılığıyla incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde işçilerin istihdamdaki yeri ve GSYİH’den aldığı pay incelenirken, ikinci bölümde emek verimliliği ve reel ücretlerin gelişimi konuları detaylarıyla analiz edilmiştir. Son bölümde ise emek gelirlerinin kendi içindeki yakınsama dinamikleri ele alınmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular kısaca şöyle özetlenebilir: Türkiye’de yakın geçmişte proleterleşme süreci hızlanırken emeğin üretkenliği artmıştır. Ancak ücretli ve maaşlıların reel gelirleri verimlilik artışlarına rağmen kalıcı bir şekilde iyileşmemiştir. Ekonomide son elli yılda çalışanların reel gelirlerini ve ücret çevrimlerini belirleyen önde gelen değişkenlerin; ülkenin siyasal iklimi ve demokratikleşme düzeyi, iktisadi krizler, devalüasyonlar ve enflasyonist ortam olduğu tespit edilmiştir. Eserde ayrıca ülkenin çeşitli kendine özgü gerçekliklerinin

¹ Prof. Dr. Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümü

ahmetyilmaz@marmara.edu.tr

² Dr. Öğr. Üy. Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümü-

togan.karatas@marmara.edu.tr

YILMAZ, A., KARATAŞ, T. (2023) “Türkiye Ekonomisinde Ücret ve Maaşlar: 1970 – 2021”, Çalışma ve Toplum, C.1, S.76. s.159-182

Makale Geliş Tarihi:06.09.2022 - Makale Kabul Tarihi: 13.12.2022

de ücret ve maaşları hangi bağlamlarda etkileyebileceği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışmada; uzun dönemde toplumsal mücadelelerin güçlü, siyasal iklimin nispeten ücretli çalışanlardan yana ve görece demokratik olduğu süreçlerin emeğin satın alma gücünün iyileşmesi ve gelir bölüşümünün daha adil hale gelmesine katkı sağladığı, aksine otoriterleşme eğilimleri ile para krizi ve yüksek enflasyon süreçlerinin ise emek kesimini yoksullaştırarak gelir bölüşümünü bozduğu ve iktisadi - toplumsal kutuplaşmayı artırdığı ortaya koyulmuştur. Çalışanların yurt içi hasıladan aldığı payın yükselmesi için iktisat politikalarının kısa ve uzun dönemde kur ve fiyat istikrarını sürdürülebilir olarak tesis edecek ve işsizliği azaltacak şekilde planlanması ve uygulanması gerekmektedir. Siyasal evrede ise ücretli çalışan kesimin hak arama mücadelelerinin devlet zoru ile baskılanmaması, sendikalaşma oranının yükselmesi ve emek kesiminin taleplerinin siyasal süreçleri etkileme gücünün artması kısaca demokratikleşmeye ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye ekonomisi, ücretler, maaşlar

Wages and Salaries in the Turkish Economy from 1970 to 2021

Abstract: The historical course of wages and salaries in an economy is one of the most important phenomena in measuring the relevant economy's macroeconomic performance. An economy that does not sustainably raise real wages and salaries by increasing employment in the long run cannot be considered successful. In this study, The trajectory of wages and salaries in the Turkish economy from 1970 to 2021 is examined through various indicators. On the one hand, the proportion of workers in employment and their share of GDP are examined in the first part of the study. On the other, labor productivity and the evolution of real wages are thoroughly examined in the second part. The final part discusses the internal convergence dynamics of labor incomes. The following are the study's key findings: While Turkey's proletarianization process has recently accelerated, labor productivity has also increased. However, workers' and civil servants' real incomes have not increased permanently. In the last fifty years, the country's political climate and level of democratization, economic crises, devaluations, and inflationary environment have been determined to be leading parameters that influence the real incomes and wage cycles of workers in the economy. This study also seeks to reveal the contexts in which various distinctive realities of the country can affect wages and salaries. According to the findings of the study, processes in which long-term social conflicts are powerful and the

political climate is relatively democratic and favorable to workers contribute to the improvement of labor purchasing power and a more equitable distribution of income. On the contrary, it has been shown that authoritarian tendencies, currency crises and high inflation processes impoverish the workforce, cause unequal income distribution and increase economic-social polarization. Economic policies should be established and implemented in such a way as to establish exchange rate and price stability and reduce unemployment, in order to raise the share of workers in the gross domestic product in the long and short term. In the political phase, there is a need for democratization, which entails avoiding the exertion of state force to suppress worker's struggles for rights, increasing the rate of unionization, and increasing the power of labor demands to influence political processes.

Keywords: Turkish economy, wages, salaries

Giriş

Ekonomide halkın refahının gelişiminin uzun dönemdeki en önemli göstergelerinden biri reel gelirlerin artışıdır. İktisatçılar; egemen iktisadın da etkisiyle dikkatlerini denge ile istikrar kavramlarına yoğunlaştırırken, ücret gelirlerinin uzun dönemdeki gelişimi ve gelir bölüşümü gibi konular hak ettiği ilgiyi görmemektedir. Bir ekonominin performansı analiz edilirken veya konjonktür analizi yapılırken; büyüme, enflasyon, dış denge, istihdam gibi konular öncelikle değerlendirilirken, üretim sürecindeki bölüşüm dinamikleri gözden kaçabilmektedir. Uygulanan ekonomi politikalarının başarısı değerlendirilirken de büyüme performansı başlıca kriter olarak öne çıkarken, büyüme sürecinin ücret ve maaş gelirlerinin dostu olup olmadığı yeterince tartışılmamaktadır. Oysa uzun dönemde istihdamı artırarak işsizliği düşüremeyen ve reel ücret ile maaşları istikrarlı bir biçimde yükselterek gelir dağılımını iyileştiremeyen iktisat politikalarının başarılı olduğu söylenemez. Bu çalışmada bugüne kadar hak ettiği ilgiyi göremeyen, Türkiye ekonomisinde 1970 sonrası³ süreçte reel ücret ile maaşların gelişimi ve bu gelişimi etkileyen iktisadi ve siyasi unsurlar incelenmeye çalışılacaktır. Ayrıca reel ücretlerin

---

³ Başka alanlarda olduğu gibi özellikle ücret ve maaşların uzun dönemli seyri konusunda da Türkiye’de tutarlı ve uzun dönemli seri bulmak ve oluşturmak son derece güçtür. Bu konu ile ilgili veri yayımlayan kamu kurumları sık sık yöntem değiştirmekte ve son yayımladığı verilerle daha önce yayımlamış oldukları veriler arasındaki bağlantıyı ne yazık ki koparmaktadır. Bu durum bilimsel çalışmalar için gerekli uzun dönemli güvenilir veri temini sorununa neden olmaktadır. Bu çalışmada uzun dönemli ücret ve maaş serileri oluşturulurken tutarlı veri temin edilebilen 1970 sonrası döneme odaklanmak durumunda kalmıştır.

uzun dönemde istikrarlı bir biçimde ve tatmin edici düzeyde artırılmasına ve dolayısıyla gelir dağılımında adaletin sağlanmasına katkı yapabilecek stratejilerin neler olabileceği hususu ele alınacaktır.

Türkiye, dünyada ve OECD ülkeleri arasında yapılan karşılaştırmalarda gelir dağılımı en bozuk ülkeler arasında yer almakta ve Gini katsayısının uzun dönemdeki gelişimi dikkate alındığında ülkedeki gelir dağılımı adaletsizliğin süreklilik arz ettiği gözlenmektedir. Türkiye en son yayımlanan verilere göre 0,41'lik Gini katsayısı ile OECD ülkeleri arasında gelir dağılımı en bozuk beşinci ülke durumundadır (<https://stats.oecd.org/>, 2022). Bu sıralamada Türkiye'den daha kötü gelir bölüşümü göstergesine sahip ülkelerin bazı Latin Amerika ve Afrika ülkeleri olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Türkiye adına Gini katsayısının uzun dönemdeki seyri dikkate alındığında, gelir bölüşümünde görece iyileşme ya da kötüleşme yaşanan dönemler olmakla birlikte, katsayının 0,41 - 0,39 bandında dalgalandığı ve 0,3 civarında Gini katsayısına sahip Avrupa Birliği ya da OECD ülkeleri ortalamalarına yakınsama yönünde bir eğilimin kesinlikle olmadığı gözlenmektedir. Kişisel gelir dağılımını ölçen bu katsayının fonksiyonel gelir dağılımının gelişiminden etkilendiğini belirtmek mümkündür.

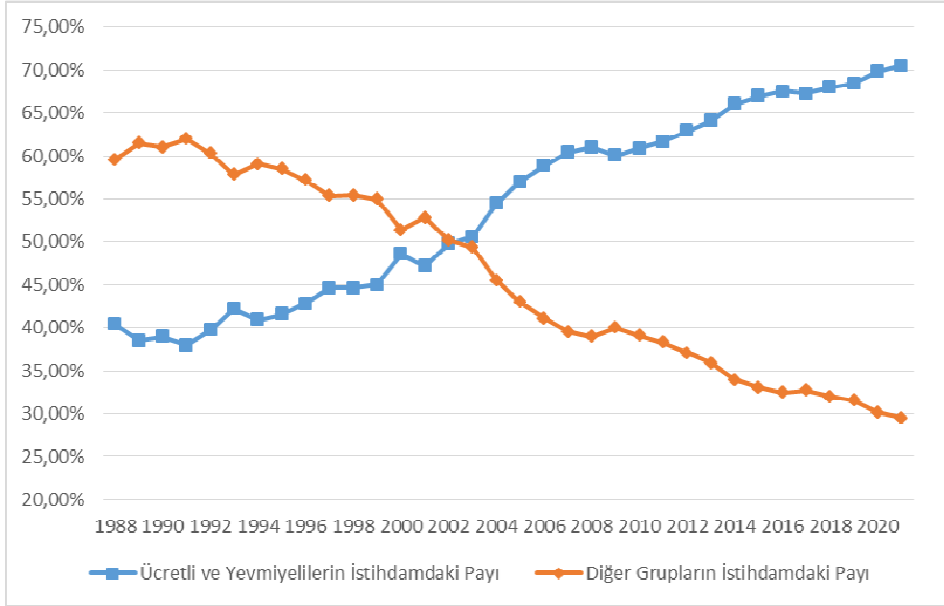
Emek gelirlerinin uzun dönemdeki seyri fonksiyonel gelir dağılımı açısından kritik önemdedir. Bu çalışmada fonksiyonel gelir dağılımının daha adil hale gelmesi açısından önem taşıyan ücret ve maaş gelirlerinin uzun dönemdeki gelişimi çeşitli yönleri ile incelenmektedir. Bu çerçevede çalışmada ilk olarak Türkiye'de istihdam içinde ücretlilerin payı ile gayrisafı yurt içi hasılda ücret gelirlerinin payı ele alınmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde, Türkiye'de son elli yılda emek verimliliği ile reel ücretler arasındaki ilişkiye ek olarak reel memur maaşları ve asgari ücretin gelişimi incelenmektedir. İkinci bölümde ayrıca emek gelirlerinin çevrimsel hareketini etkileyen unsurlar tartışılmaktadır. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise Türkiye'de çalışan kesimlerin kendi içinde reel gelir yakınsamaları incelenmektedir. Bu bölümde ortalama ve medyan ücretler ile asgari ücretler ve memur maaşları ile asgari ücretlerin gelişimi karşılaştırmalı olarak ele alınarak, Türkiye'nin giderek nasıl bir asgari ücret toplumu olmaya yöneldiği ortaya koyulmaktadır.

Türkiye Ekonomisinde Ücretlilerin İstihdam ve GSYİH'deki Payı

Türkiye'de 2021 sonu itibarıyla toplamda 21,02 milyon ücretli veya yevmiyeli çalışan (<https://www.tuik.gov.tr/>, 2022) ve 4,87 milyon kamu çalışanı (<https://www.sbb.gov.tr/>, 2022) bulunmaktadır. Türkiye'de bağımlılık oranının yaklaşık %50 olduğu düşünüldüğünde ücret ve maaşlı çalışanların elde ettiği gelirin ülke nüfusunun kayda değer kısmının hayat standardını çok yakından

etkilemektedir. Diğer taraftan Grafik 1'deki veriler ekonomide yakın dönemde istihdam içinde ücretlilerin payının sürekli arttığını göstermektedir. İlgili konuda düzenli veri bulunabilen ilk yıl olan 1988'de ücret ve yevmiye ile çalışanların istihdamdaki payı %40,39 iken bu oran 2021 yılında %70,5'e yükselmiştir. Diğer taraftan 1988 yılında işverenler, kendi hesabına çalışanlar ve ücretsiz aile işçilerinin toplam istihdamdaki payı %59,61 iken bu oran 2021 yılında %29,5'e düşmüştür. Söz konusu veriler Türkiye emek piyasasının son otuz yıl içinde radikal bir dönüşüm geçirdiğini göstermektedir. Türkiye'de istihdamın ağırlıklı olarak küçük ve orta ölçekli aile işletmelerinde olduğu bilinmektedir. Grafik 1'deki eğilimler değişen şartlar ve artan rekabet nedeniyle küçük işletmelerin çözüldüğü ve proleterleşmenin güçlendiğini ortaya koymaktadır. (Detaylar için bkz. Karataş ve Duman, 2021) Söz konusu işçileşme sürecinin 2003 sonrası AKP döneminde 90'lı yıllara göre daha hızlı gerçekleştiği gözlenmektedir. Bu da günümüzde ücretlerin, gerek gelir dağılımı ile halkın yaşam standardı ve gerekse talep cephesinden büyüme perspektifi için öneminin daha da arttığını göstermektedir.

Grafik 1: Ücretli ve Yevmiyelilerin İstihdamdaki Payı (1988-2021)

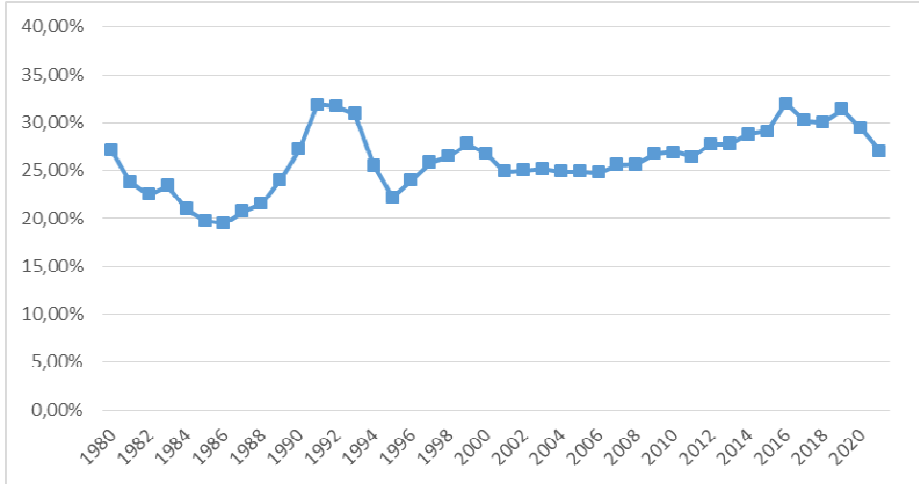
*Diğer Gruplar: İşverenler, Kendi Hesabına Çalışanlar ve Ücretsiz Aile İşçileri

Kaynak: TÜİK İstihdam, İşsizlik ve Ücret İstatistiklerinden hareketle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Dünya ekonomisinde sermayenin, kârlılığını canlandırmak için farklı birikim alanlarına yönelmesi ve mekansal yayılmasının temeli olarak nitelendirilebilecek neoliberal iktisadi politikaları ile emeğin GSYİH payının başta merkez kapitalist ülkeler olmak üzere birçok ülkede gerilediği bilinmektedir. Nitekim PENN ve ILO verilerine göre 1980'den günümüze gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerde emeğin gelirden aldığı pay ortalama 4-5 puan gerilemiştir (<https://www.rug.nl/>, 2022 ve <https://ilostat.ilo.org/>, 2022). Küreselleşmeyle birlikte, yeni sağ siyasetin yükselerek sosyal demokrasinin zayıflaması gibi olgular da süreci besleyen dinamikler olarak nitelendirilebilir.

Türkiye ekonomisinde de neoliberal politikaların izlendiği 1980 sonrası dönemde ücret gelirlerinin GSYİH içindeki payının gelişimi Grafik 2'de ortaya koyulmuştur. Son kırk yıllık süreçte emek gelirlerinin ulusal gelirden aldığı payın konjonktüre göre dalgalandığı ancak uzun dönemde baz yılına göre sabit kaldığı gözlenmektedir. Nitekim bir kriz yılı olan 1980 yılında emek gelirlerinin GSYİH'den aldıkları pay %27 iken bu oran ekonomi ve toplumun tekrar bir bunalım sürecinde olduğu 2021 yılında da %27 seviyesindedir.

Grafik 2: GSYİH İçinde İş Gücü Ödemelerinin Payı (1980-2021)

Kaynak: TÜİK Ulusal Hesaplardan hareketle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Ekonomide 1980 sonrası dönemde emek gelirlerinin GSYİH içindeki payını etkileyen konjonktürler değerlendirildiğinde birkaç çarpıcı husus dikkat çekmektedir:

İlk olarak özellikle devalüasyonlu kriz süreçlerinin emek gelirlerinin GSYİH'den aldığı payı düşürdüğü açıktır. Bu eğilim 1980 sonrasındaki tüm

devalüasyonlu kriz süreçlerinde gözlenmektedir. Şöyle ki 1994 krizi sürecinde emek gelirlerinin GSYİH'den aldığı pay 1991 yılındaki %31'lik düzeyinden 1995 yılında %22 seviyesine gerilemiştir. Kriz, ulusal paranın değer yitirmesi ve takiben ortaya çıkan yüksek enflasyon süreçlerinin emek gelirlerinin payını budayıcı etkisi hem 2001 krizinde hem de 2018 ve 2021'deki para krizi süreçlerinde de gözlenmektedir. Para krizi ve yüksek enflasyonun yaşanmadığı 1999 ve 2008-09 kriz süreçlerinde ise emeğin GSYİH payının olumsuz etkilenmediği gözlenmektedir.

İkinci olarak siyasal iklim ve demokratikleşme eğilimlerinin emeğin ulusal gelirden aldığı payı önemli ölçüde etkilediğini de vurgulamak gerekmektedir. Yakın tarihte Türkiye'nin demokrasi seviyesinde 1980 darbesi ve 2010'lardaki siyasal konjonktürün olumsuz etkiler yarattığı söylenebilir. Nitekim Economist Intelligence Unit'in demokrasi endeksine göre Türkiye'nin endeks skoru 2010'lu yıllarda gerilemiştir. İlgili endekse göre Türkiye 2006'da dünyada 5,7 puan ile 88. sırada iken 2021'de 4,35 puan ile 103. sıraya düşmüştür (<http://www.eiu.com/>, 2022). Bu bağlamda 1980 askeri darbesinin ve 2010'lu yılların ikinci yarısındaki siyasal konjonktürün aynı zamanda emeğin payının gerilediği dönemler olarak kayda geçmesi önemlidir. Grafik 2'de de ortaya koyulduğu gibi, 1980 askeri darbesi sonrası sendikaların kapatılması, ücretlerin belirlenmesinin yüksek hakem kurullarına havale edilmesi gibi baskıcı uygulamalar ve dönemin diğer siyasal tercihleri ile anti demokratik uygulamaları sonucunda, ücretlerin yurt içi hasıladaki payı 1986 yılında tarihi dip seviyelerinden biri olan %19 düzeyine geriletilmiştir.⁴

Diğer taraftan siyasal iklim ve demokratikleşme süreçlerinin emek gelirlerinin payı üzerindeki etkisi açısından dikkat çekici ikinci süreç 15 Temmuz darbe girişimi öncesi ve sonrası AKP iktidarı dönemidir. AKP'nin Kasım 2002'de iktidara gelmesinden 15 Temmuz darbe girişimine kadar olan ılımlı siyasal iklim ve özellikle ilk yıllar olmak üzere görece demokratikleşme eğilimleri sürecinde, emek gelirlerinin yurt içi gelirdeki payı yavaş yavaş da olsa sürekli yükselmiştir. 2003 yılında emek gelirlerinin GSYİH payı %25 seviyesinde iken bu oran 2016 yılında 1991 yılındaki zirvesi olan %31 oranına tekrar ulaşmıştır. Ancak 2016 sonrasındaki siyasal dönüşümler ve Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişle birlikte Türkiye'nin artık yarı otoriter rejimler arasında değerlendirilmeye başladığı yakın dönemde, emek gelirlerinin yurt içi hasıladan aldığı pay da gerilemeye başlamıştır. 2021 yılı itibarıyla ücret gelirlerinin GSYİH'den aldığı pay yaklaşık dört puan gerileyerek %27 seviyesine kadar düşmüştür. Kuşkusuz bu süreçte ücret dışı faktör gelirlerinin (faiz-kâr-kira) yurt içi hasıladan aldığı pay artmaktadır. Dolayısıyla emekçi kesimde yoksullaşma artarken gelir dağılımı daha da bozulmaktadır.

⁴ Bu dönemdeki uygulamalar ve Türkiye ekonomisindeki dönüşümler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Boratav, 1995; Boratav, 2005, Kepenek ve Yentürk, 2007; Kazgan, 2004 ve Pamuk, 2020.

Türkiye ekonomisinde ücret gelirlerinin GSYİH'den aldığı payın görece olarak iyileştiği süreçlerin; para krizi, enflasyon ya da otoriterleşme eğilimleri ile kesintiye uğraması sonucunda çalışanların toplam gelirden aldığı pay sürdürülebilir bir biçimde artırılmamaktadır. Ücretli çalışanların sayısı sürekli artmasına rağmen ücretlilerin yurt içi hasıladan aldığı payın uzun dönemde aynı kalması ekonominin sürekli bir düşük ücret ekonomisi olarak kaldığını düşündürmektedir. Bu eğilimler sonucunda Türkiye, ne yazık ki OECD ülkeleri arasında gelir bölüşümü en bozuk ülkeler arasında kalmaya devam etmektedir.

Türkiye ekonomisinde 2021 yılında büyüme hızı TÜİK tarafından %11 olarak açıklanmıştır. Ancak son yıllardaki büyüme hızı ortalaması Covid-19 salgını ve siyasal istikrarsızlıklar gibi olumsuz koşullara rağmen yaklaşık %4,5'lik uzun vadeli eğilimlerine yakın seyretmesine karşın, halk artan yoksulluk ve hayat pahalılığı sorunları ile mücadele etmektedir. Bu koşullar, 'Büyüme kimin için?' ya da 'Resmî açıklamalarda ifade edilen yüksek büyüme hızı halkın gündelik hayatını neden olumlu etkilemiyor?' vb. soruların yaygınlaşmasına yol açmaktadır.

Türkiye Ekonomisinde Verimlilik ve Reel Ücret-Maaşlar

Yukarıdaki soruların aydınlatılması açısından Grafik 3'te ortaya koyulan 1970'ten bugüne emek verimliliği ve reel ücret serilerinin analizi fikir vermektedir. Türkiye ekonomisinde emek verimliliği 2020 yılında, baz yıl olan 1970'e göre 4,3 katına yükselmiş olmasına rağmen reel ücretler aynı dönemde konjoktüre göre dalgalanmış ancak 1970'lerdeki düzeyine ulaşamamıştır. Büyüme süreçlerinin; reel ücretleri, uygun konjoktürel ve yapısal koşullar altında, artırması beklenebilir. Ancak bu süreç otomatik değildir. Büyüme sürecindeki bölüşüm dinamikleri ile enflasyon ve işsizlik gibi iktisadi olgularla tarafların güç dengesini etkileyen sendikalaşma oranı, siyasal konjoktür ve demokratikleşme düzeyi ve hatta küresel ve ulusal birikim rejimi gibi dinamikler de belirleyicidir.

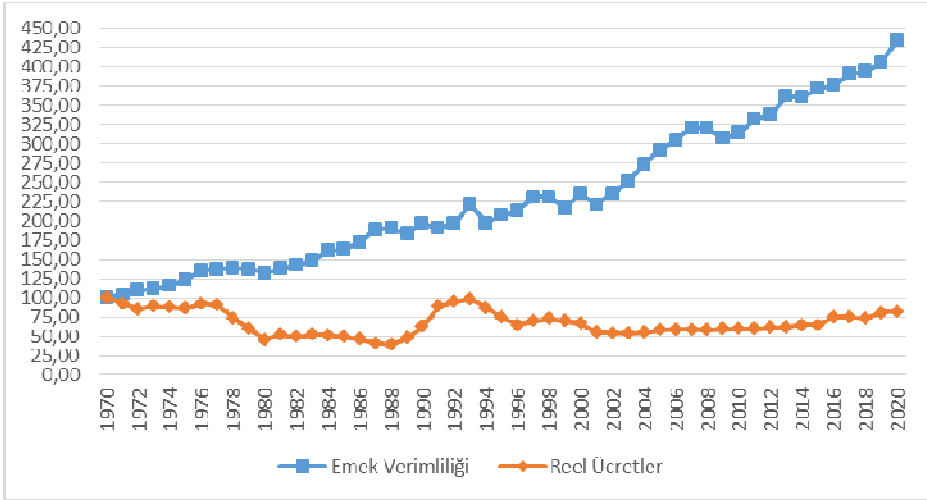
Grafik 3'teki eğilimler, uzun dönemde verimlilik artışının ve büyümenin nimetlerinden çalışanların, beklendiği gibi yararlanmadığını işaret etmektedir. Şöyle ki 1977 sonrasında yüksek enflasyon ve takiben askeri darbe sürecinin reel ücretleri geriletici etkisi 1988'e kadar sürmektedir. Bilindiği gibi '80 öncesinin ithalat ikamesine yönelik büyüme modelinde toplam talep açısından destekleyici bir unsur olarak görülen ücretler, 24 Ocak 1980'i takiben uygulanan ihracata yönelik büyüme stratejisi döneminde artık daha ziyade ihracat maliyetleri açısından baskılanması gereken bir öğe olarak görülmüştür.

1989 yılından itibaren '80 sonrasında ücret gelirleri karştı politikalarına birikmiş tepki olarak başlayan; Taşkızak Tersanesi ve Karabük Demir Çelik işçilerinin eylemleri ile hareketlenen toplumsal mücadeleler ve SHP-DYP koalisyon

hükümetinin kurulması ile değişen siyasal iklim sonucunda, reel ücretler 1994 krizine kadar yükselme eğiliminde olmuştur. Ancak 1994 ve 2001’de Türk lirasının hızlı değer yitirmesi ve özellikle 1994’te %100’ü aşan enflasyon sonucunda reel ücretlerde tekrar ciddi gerilemeler yaşanmıştır. 21. yüzyıldaki duruma bakıldığında ise 2001 krizi sonrasında reel ücretlerin yavaş da olsa toparlandığı ve daha önceki süreçlerden farklı olarak keskin çöküntülerin olmadığı belirtilebilir. Hatta 1988’deki tarihi dip baz alınırса reel ücretlerin 2020 yılı itibarıyla %100’ün üzerinde iyileştiği söylenebilir. Öte yandan 2008-09 krizinde enflasyonun düşük olmasının da etkisiyle reel ücretlerde olumsuz bir gelişme yaşanmamıştır. 2018 yılındaki para krizi sürecinde de reel ücretler 2016’ya göre gerilemekle birlikte, bu oran 1980, 1994 ve 2001 krizleri ile karşılaştırılmayacak düzeydedir. Bu bulgu reel ücretlerin gerilemesinde enflasyonun, develüasyondan daha etkili olduğunu düşündürmektedir. Bilindiği gibi 2018 yılı manşet enflasyon oranı daha önceki krizlerle kıyaslanamayacak kadar düşüktür.

Grafik 3: Emek Verimliliği ve Reel Ücretler (1970-2020, 1970=100)

Kaynak: Emek verimliliği veya üretkenliği: OECD İstatistikleri. Reel Ücretler: Petrol-İş Yıllıkları (1987 ss.89-115, 1991 ss.219-387, 1994-96 ss.478-520, 1997-99 ss.499-515), Ar (2007 ss.215 vd.), TÜİK İstihdam, İşsizlik ve Ücret İstatistikleri, Cumhurbaşkanlığı SBB Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, OECD Ücret İstatistikleri ve yazarların kendi hesaplamaları. (Bu grafikteki reel ücret serisi hazırlanırken, farklı veri kaynaklarından elde edilen veriler derlenmiş ve uyumlaştırıcı endekslerin oluşturulması ile veri setleri birleştirilmiştir.⁵)

⁵ Türkiye’de reel ücretler konusunda 50 yıllık dönemin farklı alt dönemleri için literatürde muhtelif reel ücret serileri ve analizleri bulunmaktadır. Ancak 1980 öncesi ve sonrasındaki

1970 sonrasındaki elli yıllık süreçte verimlilik ile reel ücretler arasındaki makasın giderek açılıyor olması uzun dönemde büyüme sürecinin ücretli çalışanlar açısından olumlu sonuçlar doğurmadığını ortaya koymaktadır. Hatta reel ücret serisine göre siyasal iklim ve toplumsal mücadeleler ile ücretlerin yükselme eğiliminde olduğu süreçlerin para krizi - enflasyon ve/veya otoriterleşme eğilimleri ile kesintiye uğradığı gözlenmektedir. Tarihsel olarak Türkiye ekonomisinde büyüme süreçlerinin değerli TL ve/veya düşük ücretlerden olumlu etkilendiği ancak ekonominin birikmiş yapısal sorunlarının çeşitli tetikleyici unsurlar ile patlaması neticesinde gündeme gelen devalüasyon – enflasyon sarmalının neden olduğu kriz enkazlarının faturasını daha ziyade ücretlilerin ödediği belirtilebilir.

Yakın dönemdeki iktisat politikası tartışmalarında politikaçıların Türkiye'nin büyüme - kalkınma modeli olarak zaman zaman Çin modelini gündeme getirmeleri bu bulgular ışığında ilginçtir. Burada ortaya koyulan Türkiye ekonomisinin son elli yıllık ücret verileri, verimlilik artışı nispetinde artmayan reel ücretlerin ekonominin zaten uzun dönemli eğilimi olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan Türkiye ekonomisinde reel ücretler görece olarak yüksek olmamasına rağmen ekonomide Çin tarzı uzun dönemli yüksek ve istikrarlı büyüme hızı performansına ulaşamadığı da görülmektedir.

Türkiye ekonomisinde reel asgari ücretin gelişimi Grafik 4'te ortaya konulmuştur. Reel asgari ücretin hesaplanmasında enflasyon göstergesi olarak TÜİK tarafından hesaplanan Tüketici Fiyatları Endeksi ve İstanbul Ticaret Odası tarafından açıklanan ücretliler geçinme endeksi kullanılmıştır.⁶

İki farklı kurumun yayımladığı enflasyon göstergeleri ile indirgenen reel ücret

---

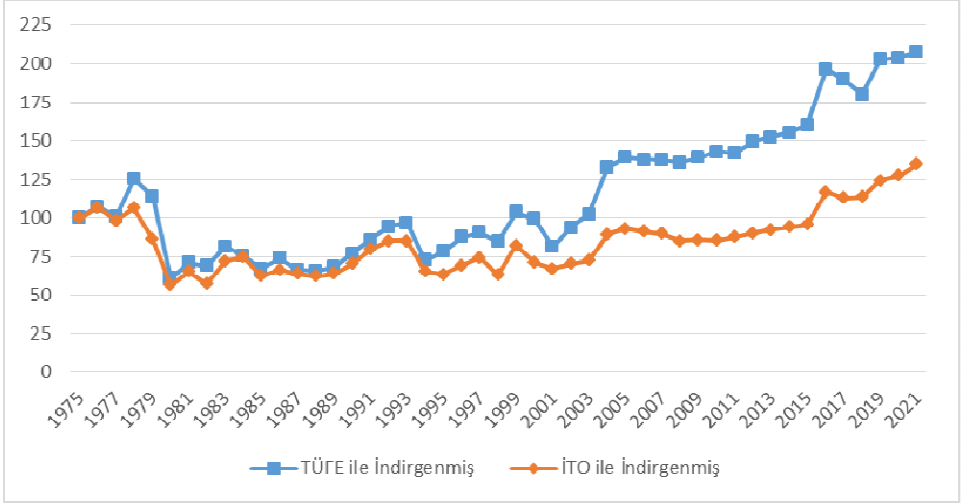
eğilimleri bir arada görmemize olanak sağlayacak bütünsel ve ekonominin tüm sektörlerini kapsayan bir reel ücret zaman serisi bulunmamaktadır. Bu çalışmada bu eksikliğin giderilmesine yönelik bir deneme yapılmıştır. Kuşkusuz bu deneme de kendi içerisinde bazı eksikleri barındırmaktadır. Enflasyon ve GSYİH hesapları birer tahmindir ve bu tahminlerin gerçekliği yansıtma gücü sıklıkla tartışmalara konu olmaktadır. Bu bağlamda ilgili grafikteki veriler de birer tahmin niteliğindedir. Ayrıca grafikte gösterilen verimlilik istatistiği OECD tarafından teknik olarak açıklandığından geliştirilmeye müsaittir. Yine reel ücret istatistikleri mal ve hizmetlerdeki kalite sapması olgusunu içermemektedir. Bu bağlamda kamu kurumlarının açıklayacağı uzun vadeli ve hedonik endekslere ihtiyaç vardır. Bununla birlikte grafikte sunulan verilerin bariz olarak ortaya koyduğu 50 yıllık reel ücret çevrimlerinin ve çevrimsel dalgalanmaları etkileyen faktörlerin analizinin kayda değer olduğu düşünülmektedir. Burada elde edilen bulgular inceleme döneminin çeşitli alt dönemlerini kapsayan literatürdeki diğer çalışmalarla da uyumludur. (bkz: Kepenek ve Yentürk 2007: 505; Orhangazi 2020: 194; Boratav 2005: 163 ve Pamuk 2020: 325).

⁶ Türkiye'de TÜİK tarafından açıklanan enflasyon oranının halkın gerçekte maruz kaldığı enflasyonu sağlıklı bir şekilde yansıtmadığı konusunda ciddi bir tartışma mevcuttur. Hatta bu tartışma sonucunda gerçek enflasyonu ölçmek iddiasıyla kimi resmî olmayan kurumlar da enflasyon tahmini açıklamaya başlamıştır. (Bkz. <https://enagrup.org/>, 2022)

serilerinin 1975 sonrası gelişimi analiz edildiğinde reel ücret serilerinin genel eğiliminin birbirine paralel olduğu ancak tarihsel süreçte alım gücünün mutlak gelişimi açısından önemli farklılıklar ortaya çıktığı gözlenmektedir.

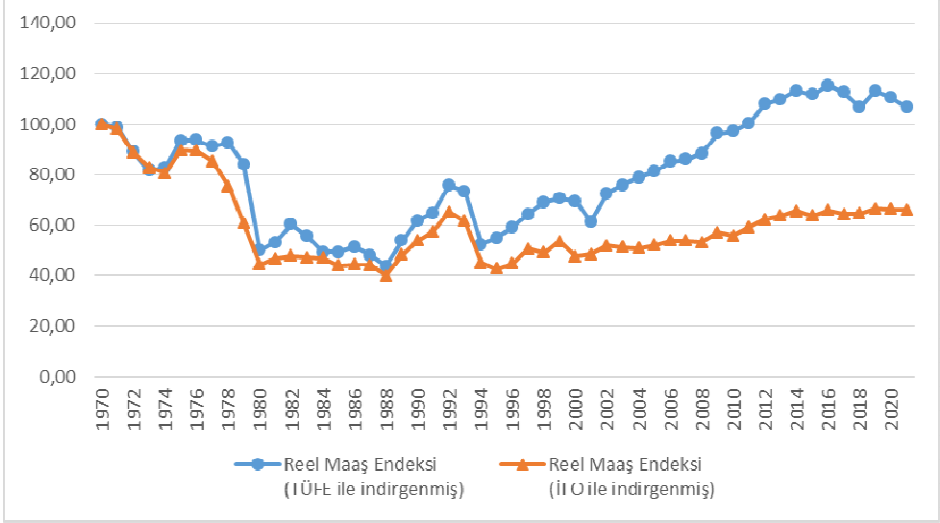
Şöyle ki İstanbul Ticaret Odası'nın enflasyon verilerine göre asgari ücretin gerçek alım gücündeki artış TÜİK'in verilerine göre daha sınırlıdır. TÜİK'in verilerine göre 2021 yılında asgari ücretin reel alım gücü 1975 yılının yaklaşık iki katı iken İTO verilerine göre İstanbul'da çalışanların reel alım gücü ise 1975 ile kıyaslandığında -yaklaşık elli yıllık bir süre içinde- sadece %34 nispetinde artmıştır. Bu farklılaşmanın bir nedeni, Türkiye'nin en büyük metropolündeki ücretlilerin maruz kaldığı enflasyonun, Türkiye'nin diğer şehirleri ve taşradaki ortalama tüketicilerden daha yüksek olma olasılığı şeklinde değerlendirilebilir. Ancak Türkiye'de gerçek ücretlerin değişiminin bilimsel olarak sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için TÜİK'in ortalama tüketiciyi değil ücret malları sepetini referans alan enflasyon göstergeleri hesaplamasına ihtiyaç bulunduğu açıktır. TÜİK'in kurumsal kapasitesi ve manşet enflasyon dışında özel kapsamlı enflasyon göstergeleri açıklama kabiliyeti dikkate alındığında, ücret malları sepetini referans alan ücretliler geçinme endeksi hesaplanmasının önünde politik ve ideolojik tercihler dışında bir neden olabileceği akla gelmemektedir.

Grafik 4'teki verilerin ortaya koyduğu başka bir olgu ise 1975 sonrasında reel asgari ücretin çok uzun süre 1975'teki seviyesinin ne yazık ki altında kaldığı, reel ücretlerin TÜİK verilerine göre 2003 sonrasında baz yılın üzerine çıktığı ve artma eğiliminde olduğu, İTO verilerine göre ise sadece 2015 sonrasında reel ücretlerin 1975 seviyesinin üzerine çıkabildiği gözlenmektedir. Bu bulgular Türkiye ekonomisinde yaklaşık 50 yıllık bir süreçte büyüme performansına rağmen asgari ücretlilerin alım gücündeki iyileşmenin sınırlı kaldığının ve büyüme sürecinin adil bölüşüm yaratamadığının bir diğer göstergesidir.

Grafik 4: Reel Asgari Ücret Endeksi (Brüt, 1975-2021, 1975=100)

Kaynak: ÇSGB Asgari Ücret İstatistikleri, TÜİK TÜFE Endeksleri ve İTO Ücretliler Geçinme Endeksi (TCMB)'den hareketle yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Türkiye ekonomisinde kamu çalışanı memurların son elli yıl içinde reel gelirlerinin nasıl geliştiğinin sunulduğu Grafik 5, ortalama memur maaşlarındaki satın alma gücü kayıplarının asgari ücretle çalışanlardan daha fazla olduğunu göstermektedir. Reel ortalama memur maaşlarının hesaplanmasında da reel asgari ücretin hesaplanmasında olduğu gibi TÜİK ve İTO verilerinden yararlanılmıştır. Reel asgari ücrette olduğu gibi reel ortalama memur maaşında da TÜİK ve İTO enflasyon ölçütleri eğilim açısından aynı sonuçları vermekle birlikte, reel ortalama memur maaşının alım gücü İTO verileri baz alındığında daha düşük çıkmaktadır. Şöyle ki reel ortalama memur maaşı İTO verilerine göre hiçbir zaman 1970 düzeyine ulaşamamıştır. İTO enflasyon verilerine göre 2021 yılında reel ortalama memur maaşı 1970 yılından %34 daha azdır. Diğer taraftan TÜFE göstergelerine göre ise 2021 yılında reel ortalama memur maaşı 1970 yılından sadece %6,5 daha fazladır.

Grafik 5: Reel Ortalama Memur Maaş Endeksi (1970-2021, 1970=100)

Kaynak: Aslan (2011 ss.117), Kamu Sen İstatistikleri⁷, TÜİK TÜFE Endeksleri ve İTO Ücretliler Geçinme Endeksinden hareketle yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

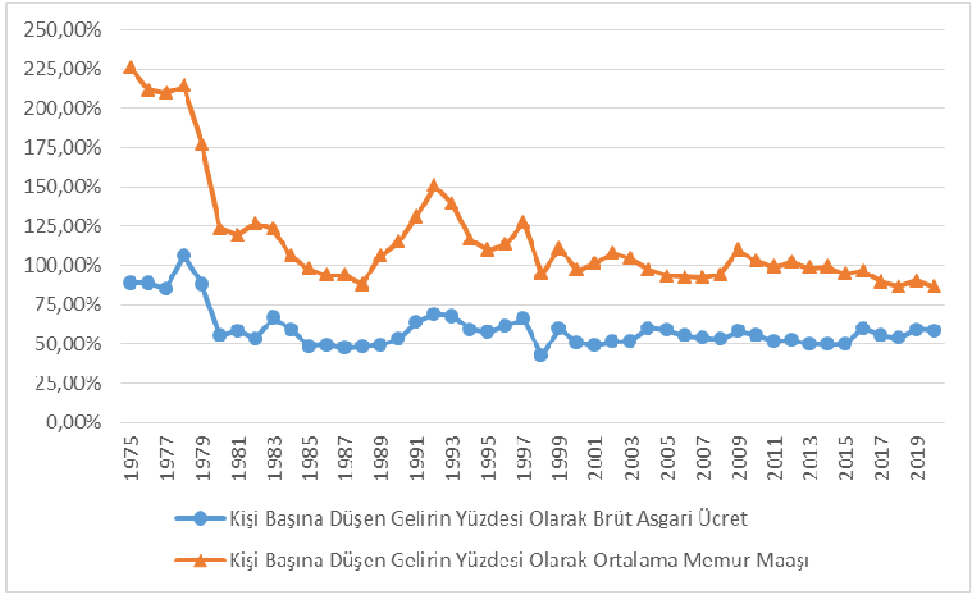
Reel ortalama memur maaşlarının elli yıllık gelişiminin sunulduğu Grafik 5 değişen iktisadi ve siyasi şartlara rağmen uzun dönemde memurun kaderinin ne yazık ki pek değişmediğini ortaya koymaktadır. Bu veriler 1980, 1994, 2001 ve 2018 kriz süreçlerinin memurların satın alım gücü kayıpları açısından yıkıcı olduğunu ortaya koymaktadır. Grafik 5'teki bulgular 1980 darbesi ve sonrasındaki ANAP iktidarı döneminde ve 1994'teki kriz sürecinde memurların alım güçlerinin tarihi dip seviyelere indiğini göstermektedir. Diğer taraftan 1989 sonrasındaki Demirel-İnönü hükûmeti, 1994 krizini takiben 1999 krizine kadar koalisyon hükümetleri dönemi ve 2001 krizi sonrasında da AKP iktidarının 2016 yılına kadar olan döneminde reel ortalama memur maaşlarında görece iyileşme yaşandığı gözlenmektedir.

Türkiye ekonomisinde büyüme sürecinin ücret gelirleri dostu olmadığı ve büyüme sürecinde çalışanların satın alma gücünün sürdürülebilir bir şekilde artırılmadığı yukarıdaki analizlerde çeşitli yönleri ile ortaya koyulmuştur. Grafik 6'da sunulan bulgular da Türkiye'de gerek asgari ücretli işçi gerekse devlet memuru olarak çalışanların gelirlerinin kişi başına düşen gelire oranla uzun dönemde sürekli

⁷ Ortalama memur maaşları serisinin oluşturulmasında kullanılan Türkiye Kamu-Sen verilerinin erişimine aracılık eden Türk-İş'ten Enis Bağdadioglu'na ve doğrudan veri desteği sağlayan Türkiye Kamu-Sen'den Ercan Han'a teşekkürlerimizi sunarız.

düşüğünü göstermektedir. 1978 yılında (yıllık bazda) brüt asgari ücret kişi başına düşen gelirden %6 daha fazla iken, 2020 yılında brüt asgari ücret, ülkedeki kişi başına düşen gelirin %58'i seviyesine gerilemiştir. Diğer taraftan 1975 yılında ortalama memur maaşı (yine yıllık bazda) kişi başına düşen gelirin iki katından fazla iken, 2020 yılında ortalama memur maaşı, ülkedeki kişi başına düşen gelirin %86'sı seviyesine kadar gerilemiştir. Tüm bu bulgular, yakın dönem Türkiye ekonomisinde büyüme sürecinin ücret ve maaş gelirleri lehine sonuçlar doğuran bir dinamige sahip olmadığını göstermektedir.

Grafik 6: Kişi Başına Düşen Gelirin Yüzdesi Olarak Ortalama Memur Maaşı ve Brüt Asgari Ücret (Yıllık Bazda - 1975-2020)

Kaynak: TÜİK Ulusal Hesaplar, ÇSGB Asgari Ücret İstatistikleri, Aslan (2011, ss.117) ve Kamu-Sen İstatistiklerinden hareketle yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

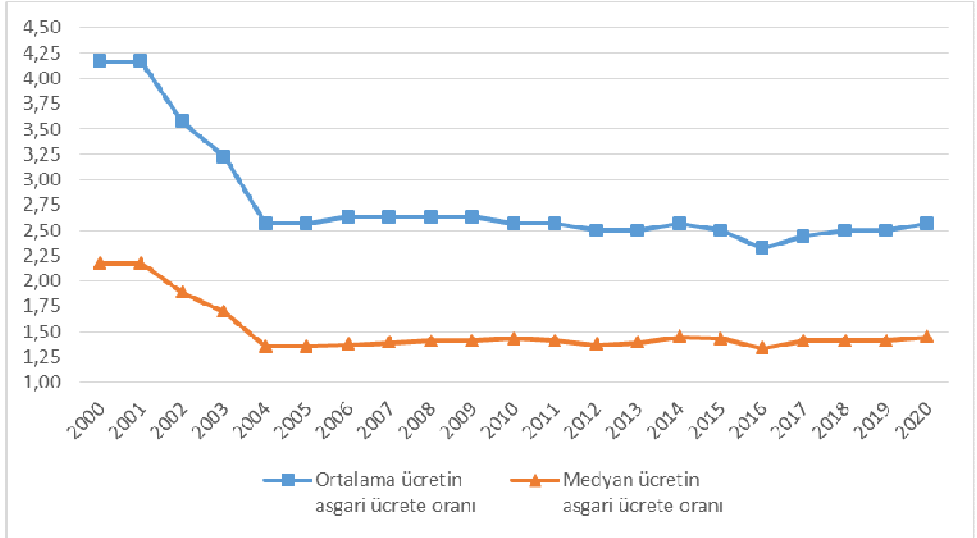
Ayrıca bu verilerden hareketle, Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren tekil ücretli - maaşlı çalışanın haneyi geçindirmesi olgusunun güçleşmeye başladığı da belirtilebilir. Zira Türkiye’deki ortalama memur maaşları ve asgari ücretlerdeki gelişim kişi başına düşen gelirdeki gelişimin gerisinde kalmıştır. Bu durum Türkiye gibi iş gücüne katılımın kısıtlı olduğu ve çok fazla yeni istihdam olanakları yaratamayan bir ekonomide, nesnel olarak hanedeki çalışan sayısının artırılması ihtiyacını doğurmuştur. Bu ihtiyaç, emek talebinin kısıtlı olması olgusuyla birleşince emekçilerin pazarlık gücünün ve dolayısıyla görece durumlarının gelişmemesinin

nesnel nedenlerinden biri haline gelmiştir. Yine de ekonomideki üretim ilişkilerinin yarattığı bu dönüşüm özellikle kadınların iş gücüne daha fazla dahil olmaya başlaması bağlamında toplumsal cinsiyet eşitliği açısından olumlu sonuçlar da doğurabilecek niteliktedir.

Türkiye’de Emek Gelirlerinin Kendi İçinde Yakınsama Eğilimleri

OECD tarafından yayımlanan görelî ücret verileri yakın dönem Türkiye emek piyasasında esasen 2001 krizi ile gerçekleşen radikal bir dönüşüme işaret etmektedir. Grafik 7’de sunulan veriler Türkiye’de hem ortalama hem de medyan ücretlerin asgari ücrete yakınsadığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu verilere göre 2000 yılında Türkiye’de ortalama ücret, asgari ücretin 4,17 katı, medyan ücret ise asgari ücretin 2,17 katıdır. 2001 krizi ve takip eden süreçte ortalama ve medyan ücretler ciddi şekilde gerilemiş ve neticede 2004 yılında ortalama ücret asgari ücretin 2,56 katına, medyan ücret ise asgari ücretin 1,35 katına düşmüştür. 2005 sonrasında ise gerek ortalama ücret/asgari ücret oranında gerekse medyan ücret/asgari ücret oranında kayda değer bir değişim gerçekleşmemiştir. Neticede 2020 yılında hâlâ ortalama ücret asgari ücretin 2,56 katı, medyan ücret ise asgari ücretin sadece 1,45 katı düzeyindedir.

Grafik 7: Ortalama ve Medyan Ücretin Asgari Ücrete Oranı (2000-2020)

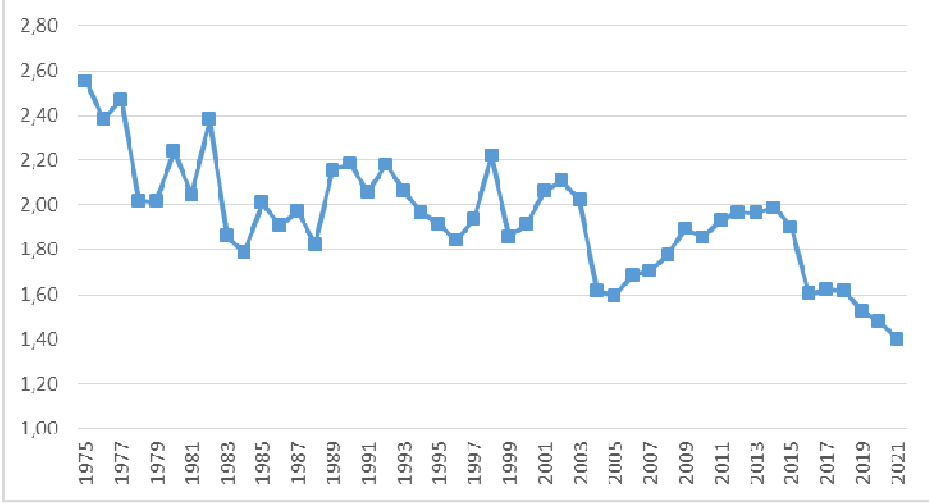
Kaynak: OECD Ücret İstatistikleri

Bu gelişmeler ekonomide 2001 krizi ve akabinde uygulanan politikaların emek kesimi içinde asgari ücretten daha yüksek ücret alan çalışanların aleyhine bir süreç yaşandığını ortaya koymaktadır. Asgari ücretin üzerinde ücret alan emekçilerin daha ziyade eğitilmiş ve beyaz yakalı olduğu dikkate alındığında Türkiye’de son yıllarda artan beyin göçü ve özellikle yükseköğrenim mezunu gençlerin geleceklemlerini giderek yurt dışında arama eğilimlerin bir nedeni ortaya çıkmaktadır. Kuşkusuz beyin göçünün ve yüksek genç işsizliğinden bunalan eğitilmiş gençlerin hayatlarını yurt dışında sürdürmeye karar vermelerinin arkasında iktisadi olanların yanında siyasal, kültürel ve bireysel nedenler de mevcuttur.

Türkiye’nin giderek bir asgari ücret toplumu olmaya yöneldiğini gösteren bir diğer bulgu Grafik 8’de sunulmuştur. 1975-2021 döneminde ortalama memur maaşlarının asgari ücrete oranını gösteren Grafik 8’e göre 1975 yılında ortalama memur maaşı asgari ücretin 2,55 katı iken bu oran 2021 yılına gelindiğinde sadece 1,4 katına düşmüştür. Yaklaşık kırk yıldır asgari ücrete oranı gerilemekte olan ortalama memur maaşındaki düşme eğilimi bu şekilde devam ederse yakın gelecekte ortalama memur maaşı ile asgari ücret eşitlenebilir.

Asgari ücretin ve memur maaşlarının doğrudan kamu otoritesi tarafından belirlenmesi ve bu ücretlerin özel sektör için gösterge niteliği taşıması gerçekliğinden hareketle Türkiye’deki “asgari ücretleşme” sürecinin bir siyasal tercih veya yönlendirme olduğu düşünülebilir. Türkiye kamuoyunun ücret artışlarında dikkatini genelde asgari ücrete vermesi ve asgari ücretin kritik bir çapa olması teknik olarak anlaşılabilir bir durumdur. Zira mal ve hizmet satın alma bağlamında birçok popüler karşılaştırma asgari ücret üzerinden yapılmaktadır. Ancak ülkedeki eğitilmiş emekçilerin ücret denklemlerinde yer almadığı bir toplumda ücretlilerin geneli için uzun vadede olumlu sonuçlar çıkması zordur. 2020 yılı itibarıyla Türkiye’de ücretli çalışanların yaklaşık yarısı asgari ücretin %20 fazlası veya altında gelir elde ederken yine ücretli çalışanların %64’ü asgari ücretin altı ile asgari ücretin bir buçuk katı arasında gelir elde etmektedir. (DİSK-AR, 2021:8). Mevcut tercih ve ilişkiler sürer hatta derinleşirse yakın gelecekte bu oranların daha da büyüyebileceği belirtilebilir.

Grafik 8: Ortalama Memur Maaşının Asgari Ücrete Oranı (1975-2021)

Kaynak: ÇSGB Asgari Ücret İstatistikleri, Kamu-Sen İstatistikleri ve Aslan (2011, ss.117)dan hareketle yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Sonuç

Günümüzde Türkiye ekonomisinde sürdürülebilir büyüme ve kalkınmanın nasıl sağlanabileceği hususundaki tartışmalarda özellikle kurumsal iktisat geleneğinden etkilenen sosyal bilimcilerce ülkenin acilen demokratikleşmesi, hukukun üstünlüğü ve kuvvetler ayrılığının tesis edilmesi, Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin terk edilerek güçlendirilmiş parlamenter sisteme geçilmesi ve kurumların özerkliğinin güçlendirilmesi gibi öneriler öne çıkmakta ve ilgili öneriler yaygın taraftar bulmaktadır. Bu tartışmalarda özellikle demokratikleşme her derde deva olacak bir ilaç gibi sunulmakta, ancak demokrasi gökten inemeyeceğine göre, demokratikleşme sürecinin nasıl gerçekleşebileceği yeterince ele alınmamaktadır.

Gelir bölüşümünün bozulduğu, emeğin yurt içi hasıladan aldığı payın gerilediği, yoksullaşmanın artmasıyla zengin ile yoksul arasındaki uçurumun büyüdüğü şartlarda daha iyi bir demokrasinin yeşermesi mümkün değildir. Türkiye toplumu, Osmanlı'dan günümüze varlıklılarla yoksullar arasında uçurumun büyük olduğu ve bu nedenle ekonomi ile siyasette bu iki kesim arasında patronaj ilişkilerinin kurulu olduğu bir sosyal dokuya sahiptir. Ücret gelirlerinin yurt içi hasıladan aldığı pay yükselmeden, emeğin satın alma gücünün ve hayat standardının iyileşerek patronaj ilişkilerine mahkum olmayacağı bir süreç ortaya çıkmadan, ülkede “kendiliğinden” ve yukarıdan aşağıya bir demokratikleşmenin gerçekleşmesi

beklenemez. Bu çerçevede gelir bölüşümünde adaletin sağlanması ile demokratikleşme arasında güçlü bir bağ mevcuttur.

Yerleşik patronaj ilişkilerine ek olarak, Türkiye'nin demografik yapısı ve bu yapıya geçici sığınmacıların da eklenmesiyle bol emek arzının ve yüksek işsizliğin emek piyasası üzerindeki baskısı gerçekliği de ücretler üzerindeki belirleyici unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir. Türkiye'de 2021 sonu itibarıyla çalışabilir yaştaki nüfus 64 milyona yaklaşmaktadır. İş gücüne katılım oranı OECD ortalamasına göre düşük olmasına rağmen (%51-52 bandı) bu durum 32 milyondan fazla vatandaşın emek piyasasında yer aldığı anlamına gelmektedir (<https://www.tuik.gov.tr/>, 2022). Gelişmiş bir kapitalizme sahip olmayan ve büyüme süreçleri genelde istihdam dostu olmayan bir ekonomide bu nüfusun yüksek işsizlik ve dolayısıyla derin bir yedek iş gücü ordusu doğurması tabii bir sonuçtur. İş gücüne dahil olanların iş bulmakta zorlandığı, zaman zaman iş arama cesaretini kaybedip iş gücü dışına çıkan insanların olduğu bir toplumda emek piyasasındaki dengelerin sermaye lehine çalışması muhtemel bir durumdur. İstihdamda ağırlığın ücretlilerde, ücretlilerdeki ağırlığın da asgari ücretlilerde olduğu düşünülürse Türkiye'deki yedek iş gücü ordusunun ücretleri baskılayıcı ve çalışma saatlerini de belirleyici unsurlardan biri olduğu belirtilebilir. Nitekim 2020 yılı itibarıyla OECD ülkeleri arasında Türkiye, Kolombiya'dan sonra işçilerin çalışma saati bazında en çok çalıştığı ülke konumundadır. İlgili yılda haftada ortalama 45,6 saat çalışan işçiler OECD ortalamasına göre 8,5 saat fazla çalışmasına rağmen katma değerden düşük pay almaktadır (<https://stats.oecd.org/>, 2022).

Türkiye'deki üretim yapısının da ücretler ve maaşların kalıcı bir şekilde iyileşmesine ket vuran nedenlerinden biri olduğu belirtilebilir. İmalat sanayiinin ihracatının teknoloji kompozisyonu incelendiğinde ihracat içinde yüksek teknoloji içeren malların payının sadece %3 seviyesinde olması (<https://www.tuik.gov.tr/>, 2022), Türkiye'nin ara mal ithalatçısı konumu ve son dönemde gerileyen dış ticaret hadleri gibi unsurlar büyümeye rağmen çözülemeyen yoksulluk sorununun bazı ayakları olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda düşük ve orta teknoloji ürünler üreten firmaların egemen olduğu yapıda ve hâlihazırda güçlü bir sendikal örgütlenmenin olmadığı ekonomide, çalışmada bahsedilen diğer hususlarla birlikte, bu olguların da bölüşüm ilişkileri çerçevesinde emeğin reel gelirinin sınırlı kalmasına hizmet ettiği söylenebilir. Zira düşük ve orta teknoloji ürünlerin üretildiği ekonomide ucuz emek gücü maliyetine yaslanan rekabetçilik emekçiler için önemli bir engeldir.

Türkiye ekonomisinde 1970 sonrasındaki elli yıllık süreçte ücret gelirlerinin gelişiminin analiz edildiği bu çalışmada, ücretli çalışanların yurt içi hasıladan aldığı payın, konjonktüre göre değişmekle birlikte, uzun dönemde sabit kaldığı sayısal olarak ortaya koyulmuştur. Bir yandan küçük işletmelerle, tarımın iç ve dış rekabete dayanamayarak çözülmesi ve kentleşme süreçleri sonucunda ücretli ve yevmiyelilerin istihdamdaki payı ciddi oranda yükselirken, emekçilerin yurtiçi hasıladan aldığı payın

kayda değer ölçüde değişmemesi ya da 2016 sonrasında görüldüğü gibi gerilemesi, yoksulluğun artmasına diğer taraftan da gelir bölüşümünün kâr, faiz ve kira geliri elde kesimler lehine bozulmasına yol açmaktadır.

Diğer taraftan ekonomide 1970 baz alındığında 2020 yılında ortalama emek verimliliği 4,3 katına çıkarken ortalama reel ücretler verimlilik artışlarına rağmen yükselmemiştir. Bu dinamikler sonucunda Türkiye’de yakın dönemde büyüme süreci bölüşümde adaletin sağlanmasına hizmet etmemiştir. Nitekim 1975 sonrasında kişi başına düşen gelirin yüzdesi olarak hem ortalama memur maaşı hem de brüt asgari ücret sürekli gerilemiştir. 1975 yılında ortalama memur maaşı kişi başına düşen gelirin 2,2 katı, brüt asgari ücret ise % 88’i iken, 2020 yılına gelindiğinde aynı oranlar sırasıyla %86 ve %58’e düşmüştür.

Bu çalışmada incelenen sayısal eğilimler içinde burada altı çizilmesi gereken bir diğer olgu da ülkenin izlenen politikalar sonucunda giderek bir asgari ücret toplumu olmaya yönelmesidir. Şöyle ki ücret gelirlerinin kendi içinde yakınsama eğilimlerinin analiz edildiği üçüncü bölümde belirtildiği üzere özellikle 2001 krizi ve takip eden süreçte hem ortalama ve medyan ücretler hem de memur maaşları asgari ücrete yakınsamıştır. Bu olgular neticede genç işsizlik oranının yükselmesi gibi faktörlerle de birleşince, ülkemizde son yıllarda ne yazık ki eğitilmiş ve beyaz yakalı gençler arasında yurt dışına beyin göçü eğilimini güçlendirmektedir.

Çalışmada ortaya koyulan sayısal bulgulardan hareketle; uzun dönemde toplumsal mücadelelerin güçlü, siyasal iklimin nispeten ücretli çalışanlardan yana ve görece demokratik olduğu süreçlerin emeğin satın alma gücünün iyileşmesi ve gelir bölüşümünün daha adil hale gelmesine katkı yaptığı, aksine otoriterleşme eğilimleri ile para krizi ve yüksek enflasyon süreçlerinin ise emek kesimini yoksullaştırarak gelir bölüşümünü bozduğu ve iktisadi - toplumsal kutuplaşmayı artırdığı söylenebilir. Bu tespit ekonomide ücretli çalışanların satın alma gücü ve hayat standardının yükselmesi için iktisadi ve siyasal olarak yapılması gerekenleri de zımni olarak ortaya koymaktadır. Ücretli çalışanların yurt içi hasıladan aldığı payın yükselmesi için iktisat politikalarının kısa ve uzun dönemde kur - fiyat istikrarını sürdürülebilir olarak tesis edecek ve işsizliği azaltacak şekilde planlanması ve uygulanması gerekmektedir. Siyasal evrede ise ücretli çalışan kesimin hak arama mücadelelerinin devlet zoru ile baskılanmaması, sendikalaşma oranının yükselmesi ve emek kesiminin taleplerinin siyasal süreçleri etkileme gücünün artması gerekmektedir. Son olarak yoksullukla mücadele ile emeğin büyüme süreci ve gelir bölüşümünden daha fazla pay almasını sağlamadan, Türkiye’de demokratikleşmenin de “gökten” inmeyeceğinin altını çizmek gerekir.

Extended Abstract

One of the most essential factors in analyzing the macroeconomic performance of a relevant economy is the historical growth of wages and salaries. An economy that does

not sustainably raise real wages and salaries by increasing employment in the long run cannot be regarded as successful. The evolution of real wages and salaries in Turkish economy from 1970 to 2021 is examined in this study using a variety of indicators.

The position of workers in the labor market and their share of GDP are examined in the first part of the study. Such figures illustrate that Turkish labor market has changed dramatically during the last three decades. Specifically, although the proportion of employees in employment with wages was 40.39 percent in 1988, it climbed up to 70.5 percent in 2021. On the other hand, the proportion of entrepreneurs, self-employed workers, and unpaid family workers in overall employment fell from 59.61 percent in 1988 to 29.5 percent in 2021. These statistics reveal that due to changing conditions and increased competition, small companies and agriculture, which provide a large portion of employment opportunities are rapidly downsizing and that proletarianization is on the rise. Furthermore, the data display that the process of proletarianization is stronger in the post-2003 AKP period than in the 1990s. On the other hand, it has been observed that the share of labor income in national income has fluctuated throughout the last forty years depending on the conjuncture, but has remained consistent in the long term when compared to the base year. Actually, while the share of labor incomes in GDP was 27 percent in 1980, when the economy and society were in crisis, it remained at 27 percent in 2021, when the economy and society were struck in crisis once again. Furthermore, it should be noted that the share of labor income in GDP fell from 31.99 percent to 27.04 percent in the post-2016 era, as the Turkish economy's political and economic crises exacerbated. The study's data set reveal that two elements, namely; the economic and the political, are particularly essential to the creation of real wage cycles. That is to say, historical data show that economic processes like currency crises and inflation, as well as political tendencies like the decline of democracy and authoritarianism, are determinants of real wage declines.

In the second part, which examines the development of labor productivity and real wages; it is indicated that although worker productivity in the Turkish economy increased 4.3 times in 2020 compared to the base year of 1970, real wages fluctuated according to the conjuncture in the same period, but never reached the levels pertaining to 1970. These statistics confirm that in the long run employees are unable to reap the benefits of increasing productivity and growth. The widening gap between productivity and real wages since 1970 shows that in the long run, growth is based on low wages, and that even the political climate, social struggles, and processes that tend to raise real wages are inevitably interrupted by currency crises, inflation, and/or authoritarian tendencies. In addition, it has been demonstrated in this section that in time, the salaries of minimum wage workers and civil servants in Turkey have dropped in comparison

to the per capita income. In fact, in 1978, the gross minimum wage was 6% higher than the country's per capita income, but by 2020, the gross minimum salary had dropped to 58 percent of the country's per capita income. On the other hand, whereas civil servants' average yearly wage was more than twice the country's per capita income in 1975, it has dropped to 86 percent of the country's per capita income in 2020. All of these findings indicate that the recent growth process of Turkish economy does not have a dynamic that favors salary and wage incomes.

The final section of this study which compares income convergence patterns in the labor sector, illustrates that a process has occurred in the local labour market against employees who earn more than the minimum wage, owing in part to the 2001 crisis and the policies implemented in its aftermath. Given that the majority of workers earning more than the minimum wage were well-educated and white-collar, the economic rationale for Turkey's increasing human capital flight in recent years, particularly the tendency of higher education graduates to seek their future overseas, becomes all the more evident.

According to the findings of the study, processes in which long-term social conflicts are powerful and the political climate is relatively democratic and favorable to workers contribute to the improvement of labor purchasing power and a more equitable distribution of income. On the contrary, it has been shown that authoritarian tendencies, currency crises and high inflation processes impoverish the workforce, cause unequal income distribution and increase economic-social polarization. This finding also highlights what needs to be done on an economic and political level to improve wage earners' purchasing power and living standards. Economic policies should be established and implemented in such a way that they will establish long-term exchange rate and price stability, in order to raise the share of workers in the gross domestic product. In the political phase, there is a need for democratization, which entails avoiding using state force to suppress worker's struggles for rights, increasing the rate of unionization, and increasing the power of labor demands to influence political processes.

Beyan

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Ortalama memur maaşları serisinin oluşturulmasında kullanılan Türkiye Kamu-Sen verilerinin erişimine aracılık eden Türk-İş'ten Enis Bağdadioğlu'na ve doğrudan veri desteği sağlayan Türkiye Kamu-Sen'den Ercan Han'a teşekkürlerimizi sunarız.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır. Yazarların kendi aralarında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Ar, K. N. (2007). **Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Ücretlerin Gelişimi.** Kamu-İş (Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası) Yayınları.
- Aslan, O. E. (2011). “Maaş İlişkisi ve Türkiye’de Memur Maaşları (1970-2008)”. **Amme İdaresi Dergisi**, 44(3), 109-140.
- Boratav, K. (1995). **1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm,** Ankara: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, K. (2005). **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005,** Ankara: İmge Kitabevi
- DISK-AR (2021). *Salgın Günlerinde Aşgari Ücret Araştırması.*
<http://arastirma.disk.org.tr/wp-content/uploads/2020/12/2021-asgari-%C3%BCcret-son.pdf> (05.12.2021)
- Economist Intelligence Unit. Democracy Index.
<https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2021/> (10.02.2022)
- ENAG. <https://enagrup.org/> (08.03.2022)
- ILO-STATS.
https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer5/?lang=en&segment=indicator&id=SDG_1041_NOC_RT_A (20.01.2022)
- Kamu-Sen İstatistikleri. (Kamu-Sen’den doğrudan veri temin edilmiştir.)
- Karataş, T. ve Duman, M. (2021). “Türkiye Ekonomisinde İş Gücü Piyasasının Transformasyonu”. **Türkiye Ekonomisini Anlamak – Yakın Dönemden Günümüze Dönüşüm Notları.** (Ed. Togan Karataş) içinde, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kazgan, G. (2004). **Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi,** İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kepenek, Y. ve Yentürk Y. (2007). **Türkiye Ekonomisi,** İstanbul: Remzi Kitabevi.
- OECD. Çalışma İstatistikleri.
https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=AVE_HRS (01.03.2022)
- OECD. Emek Verimliliği İstatistikleri:
https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=PDBI_I4# (15.11.2021)
- OECD. Gelir Dağılımı İstatistikleri.
<https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=IDD> (17.01.2022)
- OECD. Ücret İstatistikleri. <https://stats.oecd.org/index.aspx?DataSetCode=RMW> (15.12.2021)
- Orhangazi, Ö. (2020). **Türkiye Ekonomisinin Yapısı,** Ankara: İmge Kitabevi.
- Pamuk, Ş. (2020). **Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi,** İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- PENN World Tables 10.0. <https://www.rug.nl/ggdc/productivity/pwt/?lang=en> (20.01.2022)
- Petrol-İş Yıllık (1987). Türkiye Petrol Kimya Lastik İşçileri Sendikası Yayını. Yayın No: 19.

- Petrol-İş Yıllık (1991). Türkiye Petrol Kimya Lastik İşçileri Sendikası Yayını. Yayın No: 28.
- Petrol-İş Yıllık (1993-94). Türkiye Petrol Kimya Lastik İşçileri Sendikası Yayını. Yayın No: 36.
- Petrol-İş Yıllık (1995-96). Türkiye Petrol Kimya Lastik İşçileri Sendikası Yayını. Yayın No: 44.
- Petrol-İş Yıllık (1997-99). Türkiye Petrol Kimya Lastik İşçileri Sendikası Yayını. Yayın No: 58.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı SBB. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler <https://www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/> (01.12.2021)
- T.C. Cumhurbaşkanlığı SBB. Kamu İstihdamı İstatistikleri <https://www.sbb.gov.tr/kamu-istihdami/> (01.03.2022)
- T.C. ÇŞGB. Asgari Ücret İstatistikleri. <https://www.csgeb.gov.tr/asgari-ucret/> (01.12.2021)
- TCMB – EVDS. İTO Ücretliler Geçinme Endeksi. <https://evds2.tcmb.gov.tr/> (10.02.2022)
- TÜİK. Dış Ticaret İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104> (20.02.2022)
- TÜİK. Enflasyon ve Fiyat İstatistikleri <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106&dil=1> (10.02.2022)
- TÜİK. İstihdam, İşsizlik ve Ücret İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik-ve-ucret-108&dil=1> (15.02.2022)
- TÜİK. Ulusal Hesaplar. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113&dil=1> (03.03.2022)

